

Probuzení

- Brereton, Bonnie: *Thai Tellings of Phra Malai: Text and Rituals Concerning a Popular Buddhist Saint*, Tempe, Arizona State University Program for Southeast Asian Studies, 1995.
- Abhayadatta: *Buddha's Lions: The Lives of the Eighty-Four Siddhas*, translated by James B. Robinson, Berkeley, Dharma Publishing, 1979.
- Buddhaghosa: *The Path of Purification (Visuddhimagga)*, translated by Bhikkhu Nyanamoli / sic/, 2nd edition, Colombo, Sri Lanka, A. Sernage, 1964.
- Dalai Lama – Jeffrey Hopkins: *Kalachakra Tantra: Rite of Initiation*, 2nd revised edition, London, Wisdom Publications, 1989.
- Fausboll, M. (ed.): *The Játaka Together with Its Commentary*, London, Kegan, Trench, Trübner, 1877–1896, česky: *Džátaky. Příběhy z minulých životů Buddha*, přel. Dušan Zbavitel, Praha, DharmaGaia, 1992.
- Faure, Bernard: *The Rhetoric of Immediacy: A Cultural Critique of Chan/Zen Buddhism*, Princeton, Princeton University Press, 1991.
- Gregory, Peter: *Tsung-mi and the Signification of Buddhism*, Princeton, Princeton University Press, 1991.
- Guenther, Herbert V., *The Life and Teaching of Nāropa*, Oxford, Oxford University Press, 1963.
- Heine, Steven – Dale S. Wright (eds.): *The Kōan: Texts and Contexts in Zen Buddhism*, New York, Oxford University Press, 2000.
- Hopkins, Jeffrey: *Meditation on Emptiness*, London, Wisdom Publications, 1983.
- Chuej-neng, *Tribunová sůtra šestého patriarchy*, přel. a poznámkami opatřil Oldřich Král, Praha, Odeon, Edice Světová četba svazek 553, 1988.
- Lopez, Donald S., Jr.: *Elaborations on Emptiness: Uses of the Heart Sūtra*, Princeton, Princeton University Press, 1996.
- Lopez, Donald S., Jr. (ed.): *Buddhism in Practice*, Princeton, Princeton University Press, 1995.
- Lopez, Donald S., Jr. (ed.): *Religions of China in Practice*, Princeton, Princeton University Press, 1996.
- McRae, John R.: *The Northern School and the Formation of Early Ch'an Buddhism*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1986.
- Snellgrove, David: *Indo-Tibetan Buddhism: Indian Buddhists and Their Tibetan Successors*, Boston, Shambhala, 1987.
- Tanabe, George J., Jr. (ed.): *Religions of Japan in Practice*, Princeton, Princeton University Press, 1999.
- Tibetská kniha mrtvých. Bardo thödol. Vysvobození v bardu skrze naslouchání*, přel. a poznámkami opatřil Josef Kolmaš, Praha, Odeon, 1991.
- Tsong-ka-pa: *Tantra in Tibet: The Great Exposition of Secret Mantra*, London, George Allen and Unwin, 1977.
- White, David Gordon (ed.): *Tantra in Practice*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

Glosář

Hesla označená hvězdičkou (*) doplnil Luboš Bělka, neoznačená hesla jsou přeložena z originálu.

abhidharma (sanskrt): doslova „vyšší učení“, kategorie posvátných textů, které provádějí systematickou analýzu složek osobnosti, procesu vnímání, povahy probuzení a dalších učeneckých problémů.

Abhidharmakóša (sanskrt): doslova *Pokladnice abhidharmy*, buddhistický spis ze čtvrtého až pátého století, nejčastěji přepisovaný Vasubandhuovi. (*)

A-mi-tchuo-fo (čín.): buddhistická invokační formule „Pocta buddhovi Amitábhovi“. (*)

Amitábha (sanskrt): doslova „nekonečné světlo“, buddha, který vládne západní čisté zemi Sukhávati, Zemi blaženosti. Amitábhův slib, že všechny věrně dovede do své čisté země, se stal základem většiny mahájánové praxe, zvláště v jižní Asii.

Ánanda (sanskrt): bratranec, přední žák a osobní průvodce Buddha Šákjamuniho, údajně se narodil ve stejný den a rok jako jeho učitel. Významně přispěl k rozšíření prvotního buddhistického společenství (sangha) a zasloužil se o vznik ženského monasticismu (buddhistické mnišky, sanskr. *bhikṣuṇī*). Pokud měli ostatní Buddhovi následovníci nějaké pochybnosti ohledně učení, vyzývali často Ánandu, aby podal vysvětlení. Traduje se, že na prvním buddhistickém koncilu, konaném v indickém městě Rádžagrha, přednesl zprávu o Buddhově promluvy, tj. druhou část pozdější tripitaky. Po Buddhově smrti převzal vedoucí postavení v sangze, a přestože patřil mezi nejoddanější buddhistické mnichy (sanskrt. *bhikṣu*), nedosáhl podle podání za Buddhova života stavu arhata; to se mu podařilo až později, kdy díky lásce ke svému učiteli dokázal prolomit pouta svého „já“ a dosáhnout nirvány. Podle tradice zemřel ve věku 120 let. (*)

arhat (sanskrt): doslova „ten kdo je hoden“, ten, kdo následoval cestu, zničil všechny příčiny příštího zrození a po smrti vstoupil do nirvány. Tradice hlavního proudu buddhismu jej považují za ideál; Buddha pro ně byl také arhatem. Podle mahájány má dosažení arhatství nižší hodnotu než dosažení buddhovství. Buddha určil jistý počet arhatů, kteří mají

na světě zůstat až do příchodu Maitréji. Tito arhati (v čínštině nazýváni *luo-chan*) se stali ve východoasijském buddhismu předmětem zbožné úcty.

Ašóka (sanskrt, též Dharmášóka, doslova „Ašóka Zbožný“): indický vládce v Magadze (asi 269 až asi 232 př. n. l., nebo asi 268–asi 239 př.n.l.), třetí z dynastie Maurjovců založené jeho dědem Čandraguptou (asi 321–asi 298 př. n. l.) ve střední a severní Indii. Ašóka později politicky sjednotil téměř celou Indii a jako panovník proslul zejména svým příklonem k buddhismu, jehož principy poté uplatňoval i v systému vlády, přičemž vyzdvihoval spíše morální a sociální aspekty Buddhovy nauky napomáhající budování státu než otázky věrouky. Dal vystavět po celém území své říše četné stúpy, údajně jich bylo 84 000, dále organizoval rozsáhlou buddhistickou misií po celé Indii i daleko za její hranice. Misie šla západním směrem do Baktrie (dnešní Afghánistán), na jihu zejména na Srí Lanku, kde ji vedl jeho syn Mahinda, a na východě až do dnešního Myanmaru (Barma). Ašóková vladařská a misijní činnost je na území Indie bohatě dokumentována řadou nápisů na sloupech a kamenech. (*)

Avalókitéšvara (sanskrt): doslova „shlížející pán“, bódhisattva soucitu, jehož se lidé často dovolávali jako spasitele v dobách nebezpečí. V Indii a Tibetu měl bódhisattva mužskou podobu (v čínštině Kuan-jin, v japonštině Kannon), ve východní Asii na sebe vzal ženskou podobu. Tibetští dalajlamové se považují za lidské vtělení Avalókitéšvary.

Atiša (982–1054): bengálský buddhistický reformátor, známý též jako Dípankara Šrí Džnána, působil v Tibetu. (*)

bhikšu (sanskrt): označení plně ordinovaného buddhistického mnicha nebo mnišky (sanskrt. *bhikṣuṇī*). Počátky mnišského hnutí v raném buddhismu jsou spojeny s putujícími žebravými askety v bezdomoví, kteří se věnují meditaci. Jsou to osoby, které se zřekly světa a převážně žijí v klášteře, podle pravidel stanovených v kodexu Vinajapitaka. Každý novic (sanskrt. *śrāmanera*) skládá slib dodržování deseti záporů či slibů: (1) neubližování; (2) nebrání, co není dáváno; (3) pohlavní zdrženlivost; (4) nelhání; (5) neuzívání opojných látek; (6) nejezení mimo stanovenou dobu; (7) neúčastnění se radovánek jako tanec, zpěv, hudba, divadlo atp.; (8) nepoužívání zkrášlovacích prostředků jako šperky a voňavky; (9) nevlastnění pohodlného a vysokého lůžka a (10) nepřijímání zlata, stříbra, peněz a podobných cenností. (*)

Bhrakutí (sanskrt): historická nepálská princezna, známá jako Zelená Tára (Vysvoboditelka, tibet. Doldžang), manželka tibetského krále Songcän Gampa, 605–650. (*)

bódhi (sanskrt): ze slovesného kořene „budh“ – probuzení, označuje duchovní probuzení, pocitnutí, někdy též osvícení. Jedná se o klíčový moment na buddhistické duchovní cestě, kdy aspirant po svém předešlém rozhodnutí (pálj) i sanskrt. *bódhičitta*) dosahuje stavu probuzení, pocitnutí a vstupuje do nirvány. Děje se tak na základě jeho vlastního usilování, nikoliv zásahem vnějších sil. Po 49 dnech meditačního pohroužení dosáhl Buddha Šákjamuni tohoto stavu ve svých asi 35 letech v Bódhgaji. (*)

bódhičitta (sanskrt): doslova „duch probuzení“ je soucitné usilování o dosažení buddhovství proto, aby bylo možné osvobodit všechny bytosti ve vesmíru od utrpení. Pokud se u někoho rozvine bódhičitta, stává se bódhisattvou.

Bódhidharma (sanskrt; čínsky *Pchu-tchi-ta-mo*, japonsky *Daruma*, *Bodaidaruma*): legendární zakladatel tradice čchan, žil v letech asi 470–543. Zatímco podle indické tradice je pokládán za dvacátého osmého patriarchu, v čínském buddhismu reprezentuje prvního patriarchu vzhledem k zakladatelské roli v linii čchan. Podle tradičních údajů pocházel z jižní Indie, kde se stal buddhistickým mnichem. Po tříletém putování dorazil roku 520 (nebo 527) do čínského Kantonu, kde proslul tím, že se kriticky postavil k výstavbě chrámů a zvyklostem při přepisování sůter. Bódhidharmovu učení jsou pozdější tradici připisovány všechny podstatné rysy zenu, tj. směřování k buddhovství přímým ponorem do vlastního nitra, oproštěním od slova nebo písma. Prolomil tak tehdejší buddhistickou tradici založenou především na posvátných textech (tripitaka) tím, že kladl podstatně větší důraz na meditace. Podle podání zemřel na otravu jedem. Někteří historici zpochybňují Bódhidharmovu historicitu a vydávají ho za pouhou legendární postavu. (*)

bódhisattva (sanskrt): často vysvětlováno jako „bytost, jež má v úmyslu dosáhnout probuzení“. Bódhisattva je člověk, který ze soucitu složil slib, že dosáhne buddhovství, ale ještě tak neučinil. Ve všech formách buddhismu se lze setkat s pojetím cesty bódhisattvy, který koná dobré skutky ve prospěch ostatních. V mahájáně je bódhisattva považován za ideál.

čakravartin (sanskrt): doslova „otáčející kolem“, ideální panovník, který vládne podle Buddhova učení. Za čakravartina se často označuje indický vládce Ašóka.

čchan (čínština): „meditační“ škola čínského buddhismu, která svůj původ odvozuje od indického mistra Bódhidharmy (údajně přišel do Číny v pátém století) a také od samotného Buddha. V japonštině je název této školy *zen*.

čistá země: nazývá se také buddhovské pole, oblast, kterou buddha vytváří jako ideální prostředí pro uskutečňování dharmy. Podle mahájány je to jakýsi ráj a znovuzrození v čisté zemi, zvláště v Amitábhově čisté zemi, bylo zejména ve východní Asii cílem různých náboženských praktik.

dalajlama (tibetská transliterace *ta la 'ibla ma*): duchovní a od dob pátého dalajlamy Ngawang Lozang Gjamecha (1617–1682) i světský vládce Tibetu. Slovo dalajlama vzniklo z mongolského dalaj, tj. „moře“ a tibetského lama, tj. „duchovní vůdce“, guru a tento titul poprvé obdržel od mongolského chána Altana tibetský buddhistický hodnostář Sönam Gjamecho (1543–1588). Dalajlamové jsou vtělením bódhisattvy Avalókitéšvary a jsou spolu s pančhenlamy (*pan chen bla ma*) nejvyššími představiteli řádu Gelugpa. Nynější, v pořadí již čtrnáctý dalajlama, Tändzin Gjamecho (narozen v roce 1935) sídlí společně s tibetskou exilovou vládou, po okupaci Tibetu Čínskou lidovou republikou v roce 1959, v severoindické Dharamsale. V roce 1989 obdržel Nobelovu cenu míru. (*)

dharma (sanskrt): termín se překládá obtížně, ale v buddhismu má v zásadě dva významy. První je Buddhovo učení nebo nauka, jak teoretická, tak uskutečňovaná v praxi. Druhý význam snad můžeme přeložit jako „jev“ a vztahuje se k základním složkám mysli a těla.

dharmakája (sanskrt): doslova „tělo dharmy“, termín, jenž se vztahuje k Buddhovým nadsvětským vlastnostem. V mahájánové nauce o třech Buddhových tělech se dharmakája někdy vykládá jako nejvyšší realita, od níž se odvozují další Buddhovy podoby.

dokonalost (sanskrt. páramitá): činy, jež koná bódhisattva na cestě k buddhovství. Obvykle se jich uvádí šest: dávání, mravnost, trpělivost, úsilí, soustředění a moudrost.

dokonalost /v/ moudrosti: viz pradžňápáramitá.

Džambudvípa (sanskrt): doslova „Země růžových jabloní“, jižní světadíl v tradiční buddhistické kosmologii. Je to svět, v němž žijeme.

džátaky (sanskrt): doslova „narození“, příběh jednoho z Buddhových minulých životů, kdy žil jako bódhisattva. Patří k nejoblíbenějším buddhistickým příběhům a často vyprávějí o ctnostných činech bódhisattvy, když byl zvířetem.

Gautama (sanskrt): rodové jméno historického Buddha. Jeho křestní jméno bylo Siddhártha, „ten, jenž dosáhne cíle“.

hinajána (sanskrt): doslova „nízké vozidlo“ či „malé vozidlo“, hanlivý termín, jímž zastánci mahájány označovali ty, kdo neuznávali mahájánové sútry za pravé Buddhovo slovo. Podle mahájánových textů se stoupenci hinajány stanou arhaty tak, že budou následovat cestu šrávaky nebo pratjékabuddhy, a nikoli nejvyšší cestu bódhisattvy k buddhovství. V současné vědě se slovo hinajána užívá v neutrálním smyslu jako označení mnoha ne-mahájánových škol indického buddhismu.

jógáčára (sanskrt): doslova „provádění jógy“, filozofická škola původem z Indie, spojovaná s Ašangou, mnichem žijícím ve čtvrtém století. Z jejich názorů je nejznámější nauka o „pouhé mysli“, která svět popisuje jako projekci vědomí.

karma (sanskrt): doslova „čin“, zákon příčiny a následku, podle něhož ctnostné činy v budoucnosti vyústí v štěstí a špatné činy v utrpení. Karma se hromadí během mnoha životů a vytváří současnou zkušenost.

kóan (japonština): často se překládá jako „veřejný případ“, jedná se o japonskou výslovnost čínského právníckého termínu *kiang-an*, který označuje právní precedens. Kóan bývá krátké sdělení nebo rozhovor, který vznikl ze zápisů čínských čchanových mistrů. Tato sdělení sloužila za základ komentářů čchanových a zenových učitelů a také jako předměty meditace.

lama (tibetsky *bla ma*): duchovní učitel. Termín se často používá k označení „vtěleného lamy“, tedy učitele rozpoznávaného jako současné vtělení velkého učitele z minulosti.

madhjamaka (sanskrt): doslova „střední cesta“, filozofická škola spojovaná s Nágárdžunou, která vytyčila střední cestu mezi krajnostmi existence a neexistence. Podle madhjamaky je nejvyšší realitou prázdnota.

mahájána (sanskrt): doslova „velké vozidlo“, termín užívaný stoupenci súter, které začaly vznikat asi čtyři sta let po Buddhově smrti. Stoupenci mahájány považují tyto sútry za pravé Buddhovo slovo. Termín nyní označuje také ty formy buddhismu, které se zakládají na těchto sútrách (nacházejí se dnes především v Tibetu, Číně, Koreji a Japonsku).

mádhamika (sanskrt.): doslova „zastánce střední cesty“, stoupenec filozofické školy madhjamaka, která se z Indie rozšířila do Číny, Japonska a Tibetu jako forma mahájány. (*)

Mahákášjapa (sanskrt): jeden z Buddhových žáků. Mahákášjapa prý po Buddhově smrti

svolal sanghu, aby shromáždila a zapsala Buddhovo učení. Údajně přebývá v samádhi uvnitř hory a čeká na příchod Maitréji.

Maitréja (sanskrt): doslova „laskavost“, příští buddha, který se má na světě objevit po Buddhovi Šákjamunim. Maitréja je nyní bódhisattvou žijícím v nebi a očekávajícím pravý čas svého příchodu.

mandala (sanskrt): doslova „kruh“, v tantrickém buddhismu zobrazení (dvou- i trojrozměrné) Buddhova paláce. Taková zobrazení se využívají především v obřadech zasvěcení, během nichž zasvěcovaný „vstupuje do mandaly“.

mantra (sanskrt): magická formule, invokace, vzývání, posvátná slabika či slabiky, slovo či slova, meditační průpověď, zařikávací slovo. Slovo mantra je možné vyložit buď z kořene *mantr* = mluvit, ve významu posvátné slovo, modlitba či vědecký hymnus, nebo z kořenů *man* = myslet a *trai* = chránit, osvobodit. Obecně tedy znamená mantra slovo nebo průpověď s božskou nebo magickou silou. (*)

Maňđušri (sanskrt): doslova „ten, jenž je mímý a šlechetný“, bódhisattva moudrosti, často zobrazovaný se zvednutým mečem, jímž protíná síť nevědomosti.

mappó (japonština): doslova „úpadek karmy“, třetí a poslední období Buddhova učení, po jehož skončení učení zcela zmizí ze světa. Víra, že lidstvo vstoupilo do věku úpadku, inspirovala ve východní Asii praktikování buddhismu zaměřeného především na znovuzrození v čisté zemi.

Mára (sanskrt.): doslova zmar, zlý vládce sansáry, Pán smrti, každá bytost mu podléhá, jen buddhové nad ním dokážou zvítězit, a vymanit se tak z jeho panství, z koloběhu rezení a smrti. (*)

Měru (sanskrt): v buddhistické kosmologii hora ve středu vesmíru. Žijí na ní bohové.

metoda (sanskrt. *upája*): 1. dovedný prostředek, jímž Buddha vede bytosti k probuzení tak, že je naučí nejvyšší pravdu, dokud nejsou připravené pro konečné učení; 2. náboženské praktiky (jako dávání, morálka a trpělivost), jimiž bódhisattva shromáždí zásobu zásluh potřebných k dosažení buddhovství.

Nágárdžuna (sanskrt): indický mnich žijící ve druhém století považovaný za hlavního hlasatele nauky o prázdnotě a za zakladatele školy Madhjamaka. V tradičních životopisech se vypráví, že z mořské říše krále hadů vyzvedl sútry o dokonalosti /v/ moudrosti.

nembucu (japonština): doslova „vzývání buddhy“, recitování věty „Pocta buddhovi Amitábhovi“. V Číně a možná i v Indii se jednalo o běžnou mahájánovou zvyklost, v Japonsku se stala ústředním rituálem škol Čisté země (Šinšú).

nirmánakája (sanskrt): doslova „emanační tělo“, třetí ze tří těl Buddhových. V tomto těle se objevuje ve světě lidí a učí dharmu. Podle mahájány byl Buddha Šákjamuni, který se objevil na zemi, zázračným projevem buddhy probuzeného již mnohým dříve.

nirvána (sanskrt): doslova „vyvanutí“, ustání utrpení, a tedy cíl buddhistického náboženského usilování. V buddhistické literatuře se povaha nirvány vykládá různě. Rozlišuje

se mezi vízí nirvány, která ničí semínka přístího znovuzrození, a konečnou nirvánou, do níž se odchází po smrti. Mahájánové texty také rozlišují mezi nirvánou arhata a probuzením buddhy.

oblast beztvareho bytí (sanskrt. *arūpadhātu*): v buddhistické kosmologii nejvyšší říše koloběhu znovuzrození, v níž bytosti existují jako stavy hlubokého soustředění. Podobně jako říše tvarů je vyhrazena těm, kdo v předchozím životě takových stavů dosáhli.

oblast tvarů (sanskrt. *rūpadhātu*): v buddhistické kosmologii říše nebes nad oblastí žádosti vyhrazená těm, kdo v předchozím životě dosáhli určitých stavů hlubokého soustředění.

oblast žádosti (sanskrt. *kāmadhātu*): v buddhistické kosmologii nejnižší ze tří říší, obývaná (ve vzestupném pořadí) pekelnými bytostmi, hladovými duchy, zvířaty, lidmi, polobohy a bohy.

pradžňápáramitá (sanskrt): doslova „dokonalost /v/ moudrosti“, podle mnoha mahájánových sůter pochopení skutečnosti potřebné k dosažení buddhovství. Termín označuje také žánr mahájánových sůter věnovaných vysvětlení prázdnoty a cestě bódhisattvy.

pratjékabuddha (sanskrt): doslova „osobně probuzený“, Buddhův žák, který působí v osamění a dosáhne stavu arhata, aniž by se v posledním životě spoléhal na učení Buddha. Podle stoupenců mahájány tvoří cesta pratjékabuddhy spolu s cestou šrávaky hinajánu.

prázdnota (sanskrt. *śūnyatā*): nepřítomnost základní podstaty nebo vrozené existence jakéhokoliv jevu ve vesmíru. V Nágárdžunově filozofii madhjamaky je prázdnota konečnou podstatou reality a pochopení prázdnoty je nezbytným předpokladem pro dosažení probuzení.

samádhi (sanskrt): stav hlubokého soustředění získaný meditační praxí. Samádhi, zejména jeho zvláštní úroveň zvaná *vnor* (*śamatha*), je spolu s mravností a moudrostí jedno ze cvičení nutných k dosažení osvobozující moudrosti.

sambhógakája (sanskrt): doslova „tělo nejvyšší blaženosti, potěšení“, jedno ze tří Buddhových těl. Sambhógakája se zjevuje bódhisattvům v čisté zemi.

sansára (sanskrt): doslova „putující“, nekonečný koloběh rození, smrti a znovuzrození, do něhož spadají říše bohů, polobohů, zvířat, hladových duchů a pekelných bytostí. Konečným cílem buddhismu je vysvobození ze sansáry.

sangha (sanskrt): doslova „společenství“, „obec“, nejobvyklejší termín k označení řádu buddhistických mnichů a mnišek. Může se také užívat v širším slova smyslu pro jakékoli společenství buddhistů, včetně plně ordinovaných mnichů, mnišek, noviců, novicěk a laických věřících.

siddhi (sanskrt): přibližně „dokonalost, schopnost“, siddhi je schopnost získaná jógovými cvičeními. Termín je zvláště důležitý v buddhistických tantrách, kde se uvádějí dva druhy siddhi: 1. světské jako schopnost létat, procházet zdi, přeměňovat základní kovy ve zlato; 2. nadsvětské siddhi buddhovství. Ten, kdo získal siddhi, se nazývá siddha, odtud mahásiddha neboli velký uchazeč z indické tantrické literatury.

skandha (sanskrt): doslova „složka“, jeden z termínů, jimiž se popisují tělesné a duševní součásti osobnosti; není mezi nimi já. Pět složek zahrnuje: tvar, pocíťování, vnímání, představivost a vědomí.

stúpa (sanskrt): relikviář obsahující pozůstatky nebo majetek Buddha nebo buddhistického svatého. V Indii se původně stavěla v podobě polokoule a později měla po celé Asii různé podoby, včetně pagod ve východní Asii. Stúpy byly v celých dějinách buddhismu důležitými poutními místy.

Sukhávati (sanskrt): doslova „země blaženosti“, čistá země, již vládne buddha Amitábha. Je známá také jako Západní ráj.

sútra (sanskrt): doslova „aforismus“, promluva tradičně považovaná za Buddhovo slovo nebo pronesená s jeho posvěcením.

Šákjamuni (sanskrt): doslova „mudrc z rodu Šákjů“, přizvisko historického Buddha.

šrávaka (sanskrt): doslova „posluchač“, běžný termín pro označení Buddhova žáka, v mahájáně vykládaný jako ten, kdo následuje cestu, aby se stal arhatem. Podle stoupenců mahájány tvoří cesta pratjékabuddhy spolu s cestou šrávaky hinajánu.

tantra (sanskrt): doslova „nepřetržitost, spojitost, kontinuum“. V nejobecnějším slova smyslu znamená tantra příručka. V buddhismu se tak označuje text obsahující ezoterické učení, často připisované Buddhovi. Tantrické texty poskytují návod na získání siddhi, a to jak světských, tak nadsvětských.

tathágata (sanskrt): doslova „ten, jenž takto přišel“ nebo „ten, jenž takto odešel“, přizvisko buddhy.

tathágatagarbha (sanskrt): doslova „zárodek“ nebo „podstata“ tathágoty. Je to buddhovská přirozenost, která podle některých škol mahájánového buddhismu přebývá ve všech citících bytostech.

théraváda (páljština): doslova „škola starších“, větev indické sthaviravády, založená na Sri Lance ve třetím století před našim letopočtem. V jedenáctém století začala théraváda domínovat na Sri Lance a v jihovýchodní Asii. Jako poslední škola z mnoha indických nemahájánových škol se théraváda někdy mylně považuje za synonymum hinajány.

tripitaka (sanskrt): doslova „tři koše“, jedno z tradičních způsobů dělení buddhistických rozprav na tři skupiny: sůtra, vinaja a abhidharma.

tři klenoty (sanskrt. *triratna*): Buddha, dharm a sangha, k nimž se buddhisté uchylují jako k útočišti před utřením sansáry.

vadžrajána (sanskrt): doslova „diamantové vozidlo“, nebo „hromové vozidlo“, termín označující ezoterický nebo tantrický buddhismus, tradičně pojímaný jako forma mahájány, která může vést k buddhovství rychleji než běžná cesta bódhisattvy.

vinaja (sanskrt): doslova „zkrocení“, pravidla mnišské disciplíny.

zen (japonština): viz čchan.